

Samat haavat

”Terapeutini mielestä oli aika merkillistä, ettei äiti puhu lapselleen omalla kielellään mitään, edes imeväiselle, mitään leperryksiä, vain vierasta kieltä, joka ei istu vielä suuhun ja tunteisiin ja on vieras ja outo ja niinpä puhe lapsellekin on vierasta ja outoa. Minä hämmästyin. Onko se outoa?”

Sofi Oksasen romaani *Stalinin lehmät* (2003) kertoo kolmen naisen tarinat sukupolviensa edustajina. Oksasen esikoisteos on vaikuttava kuvaus häpeästä ja sen aiheuttamista ongelmista, siitä miten traumat siirtyvät äidiltä tyttärelle ja miten yhteiskunnalliset vaikeudet jättävät pitkät psyykkiset jäljet. Isoäiti Sofia on syntynyt itsenäiseen Viroon, mutta joutuu kokemaan miehityksen ja työleirien aikakauden. Sofian tytär Katariina kasvaa Neuvosto-Viron köyhyydessä ja pelon ilmapiirissä. Teoksen keskiössä on hänen tyttärensä Anna, joka syntyy Suomessa. Annasta kasvaa väliinputoamisen perikuva; hänellä ei ole lupaa samaistua Neuvosto-Viron kulttuuriin eikä syytä tuntee suomalaisuutta omakseen. Annan elämää hallitseva syömishäiriö ja lamauttavat riittämättömyyden tunteet ovat perintöä lapsuudesta. Katariina oli oppinut häpeän tuottamiseen ja alistamiseen pohjautuvan kasvatustapansa omalta äidiltään, jonka toiminta oli seurausta suurista menetyksistä ja riiston kohteeksi joutumisesta.

Oksanen rakentaa kolmen naishenkilönsä tarinoiden välille yhteyksiä ja näin lukija huomaa mistä mikäkin ongelma Annan elämässä juontaa juurensa. Kerronta hyppii ajassa ja paikassa, kolmen henkilön välillä, mikä korostaa syy-seuraussuhteita ja yhteyksiä naisten kohtaloissa ja luonteenpiirteissä. Tyyli on karu ja koruton, Oksaselle tyyppillisesti huumori puuttuu kokonaan. Aiheet ovat surullisia ja synkkiä. Kaunistelematon, pelkistetty kerronta korostaa elämän raadollisuutta ja on itsessään koskettavaa: kun hirveyksillä ei mässäillä, vaan ne kuvataan neutraalisti, tulee niistä liikuttavampia. Tehokeinona toisto on kovassa käytössä, mistä Oksasta on kritisoitukin. Mielestäni se kuitenkin toimii ja alleviivaa henkilöiden elämässä jatkuvien asetelmien ja toistuvien tilanteiden lohduttomuutta. Oksanen rakentaa vaikutelmaa siitä, miten ihmiset eivät voi vaikuttaa elämänsä kulkuun vaan ovat avuttomia sivustakatsojia omalle elämälleen ja kykenemättömiä vaikuttamaan mihinkään, jopa tekemiinsä valintoihin. Luvut ovat lyhyitä, lyhyimmillään muutaman lauseen pituisia ja kieli toteavaa, mikä korostaa toivotonta ja passiivista tunnelmaa.

Katariina lähti Neuvostoliitosta Suomeen tavattuaan suomalaisen miehen, Annan isän. Hän esti tietoisesti virolaisen identiteetin kehittymisen tyttärelleen ja yritti kaikin mahdollisin keinoin salata oman taustansa synnyinmaastaan päästyään. Hän teki kaikkensa, jotta Annasta ei tulisi sellaista kuin hänen halveksimistaan virolaisnaisista. Anna matkusti useasti lapsuudessaan äitinsä kotimaahan ja matkoilla hän ei saanut puhua viroa eikä käyttäytyä tai pukeutua niin kuin virolaiset, vaikka kovasti halusikin. Hän koki virolaisen kulttuurin itselleen läheisemmäksi. Aikuisiässä kielletty ja vaiettu alkoi houkuttaa, ja Annalle kehittyi vuosien mittaan pakkomieltainen suhde virolaisuuteen. Hän ihanoi kaikkea Neuvostoliitosta muistamaansa. Pelko taustansa vuoksi syrjinnän tai vihan kohteeksi joutumisesta oli kuitenkin niin syvälle juurtunut, että Anna ei *puoliverisyydestään* kertonut kenellekään, ja silloinkin kun vihdoinkin uskalsi, rakentui koko ihmissuhde tämän salaisuuden paljastamisen ympärille. Katariina yritti varjella lastaan virolaisen kulttuurin vaikutukselta siinä toivossa, että hänestä kehittyisi ”aidosti” suomalainen. Suunnitelma meni pahasti pieleen, eikä Annalle koskaan kehittynyt luontevaa kulttuuri-identiteettiä äitinsä valintojen seurauksena. Anna jäi leijumaan kahden kulttuurin välimaastoon ilman, että pystyi löytämään tukea kummastakaan.

Romaani kosketti ja tuli lähelle, niin lähelle, että siitä kirjoittaminen ilman omiin kokemuksiin rinnastamista tuntuu mahdottomalta. Olen neljännessä polvessa Neuvostoliiton politiikasta ja Stalinin vainoista kärsineiden lapsi. Isoäitini suku tulee Inkerinmaalta Viron sijaan, mutta löysin lukiessani hämmästyttävän paljon yhteyksiä romaanin henkilöiden ja omien sukulaisten tarinoiden väliltä. Suvussani vieläkin vaikuttavat pahuuden jäljet kohdistuvat romaanissa käsiteltävien traumojen tavoin omaan taustaan, kulttuuriin, kieleen ja naiseuteen.

Oman identiteetin kieltäminen on ollut sukulaisilleni selviytymiskeino, sillä ensin Neuvostoliitossa heidän täytyi esittää neuvostokansalaisia ja Suomeen päästyäkin vielä kieltää inkeriläisyytensä. Vähemmistökulttuurin edustajina he eivät saaneet hyvää kohtelua kotimaassaan vallankumouksen jälkeen, eivätkä myöskään Suomeen paettuaan. Isoäitini ja hänen perheensä kohtasivat siirtolaisina Suomessa julmaa syrjintää ja siksi isoäitini ei siirtänyt äidilleni inkeriläistä perintöä. Sama kuvio toistuu romaanissa, kun Katariina pelkää tyttärensä sopeutumisen puolesta ja kieltää menneisyytensä tältä kokonaan. Äitini oli kuitenkin Annaa onnekkaampi, sillä hänellä oli läheinen isoisä, jolta hän oppi kulttuuritaustastaan eikä sen ansiosta jäänyt kokonaan ilman äidinpuoleisia juuria.

Oman identiteetin vaimentamiseen linkittyy romaanin keskeinen teema, syömishäiriö. Syöminen on keskeinen osa elämää, onhan jokaisen syötävä päivittäin pysyäkseen elossa. Silloin kun kaikki muu ympärillä sortuu ja mihinkään ei voi itse vaikuttaa, voi lohdutusta saada syömistään kontrolloimalla. Syömiseen liittyviä ongelmia ei pääse karkuun, koska ne täytyy kohdata niin usein ja siksi syömishäiriöstä kehittyi nopeasti kokonaisvaltainen ja kaikilla elämän osa-alueilla vaikuttava asia. Oksasella itsellään on myös syömishäiriötausta ja teoksen taudinkuva onkin todella henkilökohtainen ja realistinen.

Sofian ikäluokka kärsi oikeaa nälkää, Siperian työleireillä päivittäinen leipäannos punnittiin grammalleen. Katariina ei halunnut kodissaan nähtävän enää nälkää, joten hän käänsi asetelman lapselleen toisinpäin. Hän tarjosi ruokaa ylen määrin, mutta silti syyllisti Annaa nuoruuden ylipainosta. Annalle kehittyi sairas suhde ruokaan, ja niinpä elämä pyöri lapsuudesta asti ruuan ja siitä saadun lohdun ympärillä. Myöhemmin varhain opittu mässäily kehittyi bulimiaksi, jonka raadollisen tarkka kuvaus Oksasen romaani on. Annan syömishäiriö on niin pitkälle edennyt, että se määrittää hänen päivärytminsä ja ajatuksensa, jopa osia persoonasta. Hän pelkää kuollakseen parantumista, koska ei halua menettää osaa itsestään. Anna kokee, että häntä ei ole olemassa ilman sairauttaan, jota hän kutsuu osuvasti *Herrakseen*.

Syömishäiriö kertoo myös suhteesta naiseuteen. Katariina opetti Annan inhoamaan kehonsa naisellisia piirteitä heti kun ne alkoivat tulla esille. Annan nuoruuden väritti synkäksi myös kiusaaminen varhaisen kehittymisen vuoksi. Hän oppi peittelemään kehoaan pienestä asti eikä saanut käyttää haluamiaan vaatteita, koska äidin mielestä sellaiset kuuluivat *virolaishuorille*.

Yhteyttä sodan kokemisen, vainoista kärsimisen ja syömishäiriöiden välillä voi olla vaikea nähdä, mutta ilmiö on minulle tuttu omasta suvustani. Tunnistan naiseuden peittelyn ja omaan kehoon kohdistuvan inhon sekä sen, miten näitä on eteenpäin siirretty. Sairaat syömistottumukset, ruuan säännöstely, oksentaminen ja paastoaminen ovat olleet suvussani äidiltä tyttärelle siirtyviä tapoja, kuin salaisuuksia, joita hiljaisuudessa opetetaan eteenpäin. Perheeni historiassa nälänhätä on ollut joskus oikea realiteetti ja sen jälki on kolmen sukupolven naisten vaikea suhde ruokaan. Äitini on onneksi hakenut ammattiapua syömishäiriönsä ja siksi minulle ei ole enää päässyt kehittymään vakavia ongelmia ja syömishäiriöiden ketju on katkeamassa. Annalla ei ollut henkisiä resursseja ottaa apua vastaan ja bulimia musersi hänen fyysisen ja psyykkisen terveytensä. Lapsia Anna ei saanut, ei ainakaan teoksen kuvaamana aikana. Emme siis tiedä miten syömishäiriöt olisivat hänestä eteenpäin suvussa siirtyneet.

Syömishäiriötä ruokkiva omaan kehoon ja seksuaalisuuteen liittyvä inho on yleistä kriisialueilta tulleilla naisilla, monet joutuivat raiskauksien ja seksuaalisen häirinnän uhreiksi pakkosiirtojen aikana. Tiedän myös useiden sukuni naisten joutuneen raiskatuiksi. Seksi oli heidän kodeissaan hävetty ja vaiettu aihe. Lukija voi tehdä oletuksen siitä, että Sofiakin on joutunut seksuaalisen väkivallan kohteeksi tai ainakin nähnyt sitä enemmän kuin kenenkään pitäisi. Sofian seksuaalikasvatus lapselleen oli jopa romaanissa kuvatun ajan kehyyksessä olematonta ja seksistä tuli Katariinalle kaikkea muuta kuin luonnollinen ja iloa tuottava asia. Trauma näkyy Annankin elämässä sukupolven yli vahvana. Hän ei osaa nauttia kehostaan ja kokee kaiken naisellisen seksuaalisuuden halpana tai vain vallan välineenä. Hän ei tiedä, minkälaisesta kosketuksesta pitää eikä halua kohdata seksielämänsä liittyviä vaikeuksia tai keskustella niistä, vaan jatkaa mieluummin

esittämistä kumppaneidensa miellyttämiseksi. Annan äiti yhdisti seksuaalisuuteen liittyvän häpeän virolaiseen tapaan ilmentää naisellisuutta pukeutumisolinnoilla. Hän opetti tyttärensä luokittelemaan kohtaamiaan naisia heidän ulkonäkönsä perusteella. Anna alkoi arvottaa myös omaa kehoaan äitinsä standardien mukaisesti. Ja näin seksuaalisuuteen liittyvä kipeä trauma periyttiin tehokkaasti Annalle.

Epävarmuudessa, köyhyydessä ja turvattomuudessa kasvaminen teki Katariinasta todella vainoharhaisen ihmisen. Neuvostoliitossa oli totuttu siihen, että kehenkään ei voinut luottaa ja jokaista liikettä voitiin tarkkailla. Se, että joku ilmiantoi rahan toivossa tai vain huvikseen ”haitallisesta” toiminnasta, johti usein vankeuteen tai jopa kuolemantuomion saamiseen. Myös koko elämänsä Suomessa asuneet sukulaiseni puhuvat usein siitä, miten heitä vastaan juonitaan. Ajattelun malli on siis opittu pienestä pitäen perheessä, ketään ei pidä päästää lähelle. Joskus se on tarkoittanut välttämätöntä itsensä ja perheenjäsentensä suojelemista. Nykyään se johtaa vain koko ajan kutistuvaan lähipiiriin ja vaikeisiin, luottamuksen puutteesta kärsiviin ihmissuhteisiin. Annalla ei ollut elämässään aidosti läheisiä ihmisiä, tuttuakin vain muutamia. Hänen äitinsä tilanne oli vielä huonompi; jos puhelimeenkaan ei voi puhua ilman salakuuntelun pelkoa, on sukulaisiin ja ystäviin yhteyden pitäminen mahdotonta. Olen kokenut, miten raskasta epäluuloisen ja vainoharhaisen ihmisen kanssa oleminen on. Kun läheisyyttä ei ole, loukkaamisesta tulee helppoa.

Yhteiskunnallinen sorto vie elämältä pohjan, vetää maton jalkojen alta. Suurten ryhmien ihmisarvoa poljetaan, heidän tunteistaan ja perinteistään ei välitetä totalitarismissa. Mahdollisuutta ennakoitavaan arkeen ei anneta heille: koko omaisuus, koti mukaan lukien voidaan ottaa pois koska tahansa. Myös läheisten ihmisten menettäminen on mahdollista ja siksi jatkuvana pelkona mielessä. Epävarmuuteen reagoidaan eri tavoin. Joko arjen rutiineista tulee elämän koko sisältö, mihinkään ei voida ryhtyä ilman suunnitelmaa ja täydellistä kontrollin tunnetta, tai sitten turvan ja tuttuuden puute johtaa siihen, että elämässä on pelkkiä ääripäitä. Tavallisesta tulee pelottavaa ja elämästä tulee erikoisten kokemusten etsimistä. ”Kaikki tai ei mitään” -asenne ja pakonomainen halu kontrolloida omaa toimintaa heijastuu myös Annan elämän jokaiseen osa-alueeseen ja oireilee eniten syömishäiriönä. Äärimmäisten kokemusten tarve johtaa siihen, että Anna ei kykene tasapainoisiin parisuhteisiin ja toimii pitkälti impulssien pohjalta. Lopulta juurtumattomuudesta juontuva pysyvyyden puute ajaa hänet etsimään helpotusta huumeista. Anna nauttii siitä, että häntä eivät ohjaa samat tarpeet kuin muita. Huumeet ja reseptilääkkeiden väärinkäyttö lisäävät ylemmydentunnetta, koska ne mahdollistavat hyvän olon nälästä ja väsymyksestä riippumatta. Arvomaailma, jossa ruumiilliset tarpeet ja halut ovat sivuutettavia, jopa halveksittavia, on sama kuin useilla sukuni naisilla.

Kun Sofia istui junassa matkalla Siperiaan, itkin, koska tiesin lukuisten sukulaisteni istuneen samoissa junissa. Minulle on kerrottu tarina isoenostani, joka on Valkeakosken rautatieasemalla näyttänyt äitini isoäidille kahlittuja käsiään junan ikkunasta ja huutanut: ”Älkää uskoko heitä, meidät on jo kaikki kihlattu.” Tällä hän viittasi siihen, miten inkeriläisiä houkuteltiin palaamaan Neuvostoliittoon valheellisesti lupaamalla, että he pääsevät takaisin kotiseudulleen, vaikka he oikeasti joutuivat pakkotyöhön. Oksasen kuvaamien traumojen tausta on Neuvostoliiton totalitarismi, joka ulottui myös Inkerinmaalle. Siperian työleireiltä sukuni ja romaanissa kerrotun tarinan yhtäläisyydet saivat vahvistusta. Valtava, kokonaisia kansoja kohdannut vääryys: levottomuudet, pakkotyö, nälänhätä ja vainot veivät pohjan näiden ihmisten elämältä ja jättivät jälkeensä epävarmuuden. Kaiken turvallisen sortuminen on niin vahva kokemus, että sen synnyttämä tyhjiö ei tunnu täyttyvän millään. Vaikka kuinka yrittäisi, ei edes omia lapsia saa aikuisiksi siirtämättä heille sen jälkiä. Ne muuttavat muotoaan ja arvottomuuden tunne oireilee eri yhteyksissä, mutta pitää sitkeästi kiinni paikastaan, sukupolvesta toiseen.

Lopulta Annan elämä ottaa ehkä kuitenkin paremman suunnan, mutta Oksanen ei halua antaa paljoa toivoa lukijalle. Valon pilkahdus tunnelin päässä lohduttaa kaltaistani, vanhojen traumojen periytymistä eri muodoissaan tuntevaa ja kokenutta lukijaa. Ehkä omaankin elämäni vaikuttaneet pahuuden ja sorron jäänteet joskus poistuvat kokonaan.